

חייל מתפלל בעת הפוגה בפעילות צבאית | על הרב הצבאי לדעת בעיקר כיצד יש לתרגם את המציאות הצבאית לשפת ההלכה, וכיצד יש ליישם את ההלכה בעולם הצבאי

רב צבאי יכול וצריך למלא תפקידים חיוניים בגדודים הרבה מעבר לטיפול בצורכי הדת של החיילים שומרי המצוות. אולם הרבנים ברמת הגדוד הם אנשי מילואים, וכך קורה שלרשות הגדודים הסדירים לא עומדים רבנים שמעורים בחיי היום-יום שלהם. זו תקלה שדורשת תיקון

הרב ד"ר ירון זילברשטיין
רב של חטיבת שריון באוגדת הגליל
וחונך בקורס רבנים צבאיים. בעבר
לוחם בגבעתי

הרב הצבאי בגדוד הסדיר: אתגרי המחר

מבוא

בעשור האחרון חלים שינויים רבים בחיל הרבנות הצבאית בכלל ובדמותו של הרב הצבאי ביחידתו בפרט. את השינויים הוביל הרב הצבאי הראשי (רבצ"ר) הקודם, תא"ל הרב ישראל וייס, וכיום מוביל אותם הרבצ"ר הנוכחי, תא"ל הרב אביחי רונצקי. במאמר הזה ברצוני לסקור את דמותו של הרב הצבאי בצה"ל ולהציע את תוכנית "איתנים", שלפיה יועבר קורס הרבנים הצבאיים במסגרת השירות הסדיר ולא במסגרת שירות המילואים כמקובל היום. השינוי הזה אמור להדגיש את היות הרבנות הצבאית חיל מעורה ומעורב בכל יחידות צה"ל החל מרמת הגדוד.

בחלק הראשון של המאמר אציג את תפקידיו של הרב הצבאי כיום בשלושה מעגלים: ארגוני-דתי, פסיקת הלכה ומנהיגות רוחנית. בחלק השני אציג את המבנה של קורס הרבנים הצבאיים כיום ואת הקשיים הנובעים מכך. בחלק השלישי אציג בקצרה את תוכנית "איתנים" להכשרת רבנים של גדודים בסדיר.

תפקידי הרב הצבאי

פעילותו של הרב הצבאי צריכה להתרכז בשלושה מעגלים שנבנים זה על גבי זה. המעגל הראשון הוא המעגל הארגוני-דתי. על הרב הצבאי להיות כתובת אמינה וזמינה לכל צורכי הדת של חיילי היחידה ברמותיהם השונות. הרב הצבאי אינו אמור להיות רבם של החיילים הדתיים בלבד או סניגורם בקרב מפקדי היחידה.¹ הרב הצבאי הוא רבם של כל חיילי היחידה,² ועליו לדאוג לכל צורכי הדת שלהם³ ללא כל קשר למידת אדיקותם הדתית.⁴ חשוב לציין שהניסיון לזהות את רמת האדיקות של החייל מתוך מראהו החיצוני ומתוך כך להסיק מהי רמת הפעילות הדתית הנדרשת בעבורו נידון מראש לכישלון. פעמים רבות אין התאמה כלשהי בין המראה החיצוני לבין רמת העניין שמביע החייל בענייני דת. הדבר נכון במיוחד בעיתות חירום ובמלחמה.

אף שתפקידו של הרב הצבאי מעוגן באופן רשמי בפקודות הצבא, הרי שבפועל הוא צריך לאחוז במידה מרובה של החלק החמישי של השולחן ערוך.⁵ במילים אחרות: עליו לדעת בעיקר כיצד יש לתרגם את המציאות הצבאית לשפת ההלכה,⁶ וכיצד יש ליישם את ההלכה בעולם הצבאי. נוסף על כך צריך הרב הצבאי להיזהר מלהפוך את עצמו לסוג של משגיח כשרות של היחידה לענייני דת ומסורת. התנהלות משגיחה יוצרת את הרושם שהרב הצבאי הוא מעין "מבקר הבא לבקר", והיחס כלפיו הוא בהתאם לכך. לכן צריך הרב להקפיד להיות חלק אינטגרלי מיחידתו, להיות שותף ומעין "עימו אנוכי בצרה" לחיילים ולקציני הגדוד,⁷ ומתוך המעורבות והעניין ביחידה לעסוק אף בצורכי הדת.⁸

תחום נוסף הוא הטיפול בחללים וזיהוים.⁹ המלאכה הזאת צריכה להיעשות בחרדת קודש, בזהירות ובמסירות, כפי שבוצעה מאז תחילת ימיו של חיל

הרבנות הצבאית. אך אל לו לרב לעסוק רק בחסד של אמת עם החללים ולקשור את עצמו בתודעתם של מפקדי היחידה רק למקרי אסון. על הרב להיות חלק בלתי נפרד מהיחידה ומאנשיה הן ברגעי שמחה והן ברגעי שכול ואובדן.

המעגל השני הוא מעגל פסיקת ההלכה. רב של יחידה הוא פוסק ההלכה של היחידה, דהיינו של הארגון בכללותו, ושל חייליה ומפקדיה, דהיינו של היחידים. עליו להיות מוכן לשאלות מתחומים שונים של ההלכה היהודית ולשמש כתובת הלכתית אמינה ומוסמכת.¹⁰ המעגל הזה נבנה על בסיסו של המעגל הראשון.¹¹ רב יחידה שישדר זמינות ונגישות לאנשי היחידה - אנשי היחידה יראו בו כתובת להתיעצויות גם בנושאים הקשורים לחיי הצבא וגם בנושאים הנוגעים לחיים האזרחיים. הפתגם אומר: "הרוצה את הרב - יבוא אליו", אך למצב הזה קודמת הגעה ונגישות פיזית ואישית של הרב לאנשי יחידתו.¹²

**רב יחידה שישדר זמינות ונגישות
לאנשי היחידה - אנשי היחידה
יראו בו כתובת להתיעצויות גם
בנושאים הקשורים לחיי הצבא
וגם בנושאים הנוגעים לחיים
האזרחיים**

הרב הצבאי נושא באחריות ליחידתו, ולכן פסיקתו בענייני הלכה חייבת לכלול גם מרכיב של הכרת היחידה ואנשיה והבנה כיצד יכולות מערכות ההלכה והצבא להשתלב זו בזו. נוסף על כך, מתוקף אחריותו עליו להשיב גם לשאלות הלכתיות קשות ומורכבות, ואין לו הזכות להתעלם מהן או לדחות את שואליו בתואנות שונות.

חשוב לציין שרב היחידה אינו בודד במערכה. הסמכות התורנית העליונה בצבא היא הרב הצבאי הראשי. עליו לאחוז היטב בסמכות הזאת ולהפוך את עצמו, וכן את הרמות שמתחתיו (רבני פיקודים, אוגדות, חטיבות וגדודים) לרבנים פוסקים המסוגלים לתת פסיקות הלכה משמעותיות תוך שמירה על היררכיה הלכתית ברורה, שבה הסמכות העליונה היא הרב הצבאי הראשי. דומה שהאתגר הזה הוא אחד המרכזיים העומדים בפני הרב הצבאי הראשי. המעגל השלישי הוא המנהיגות הרוחנית. הרב הצבאי צריך לראות את עצמו כרב קהילתי. קהילתו היא יחידתו, ועליו להיות אחראי ברמה הרוחנית לכלל קהילתו. האחריות הזאת אינה מהדברים הפשוטים - בעיקר במסגרת צבאית

אדם אכפתי וקשוב וכי ניתן לשתף אותו בבעיות. בדרך הזאת יכול הרב לפתור בעיות רבות - הן אישיות והן פנים־ארגוניות בצבא, וזאת בשל העובדה שהוא נושא מטען רוחני־מוסרי נוסף על המטען הצבאי.¹³ כך, למשל, אמר תת־אלוף (מיל) אביגדור קהלני על הרב של יחידתו, הרב י"מ זינגרביץ:

"רב צבאי יכול להיות כאבן דרך המוטלת בצד או כרמזור הניצב במרכז, מכוון ומנחה... תפקידו של רב צבאי הוא לדעתי לא להתעסק אך ורק בנושאי כשרות - בשר וחלב - אלא להיות איש הרוח המטפל במגוון נושאים רחב... הייתי אומר שרב צריך להיות מעין חצי פסיכולוג המסוגל לגשת ולטפל בנושאים אישיים בצורה מיוחדת".¹⁴

התחום השני הוא הטיפול הרוחני בשעת חירום:

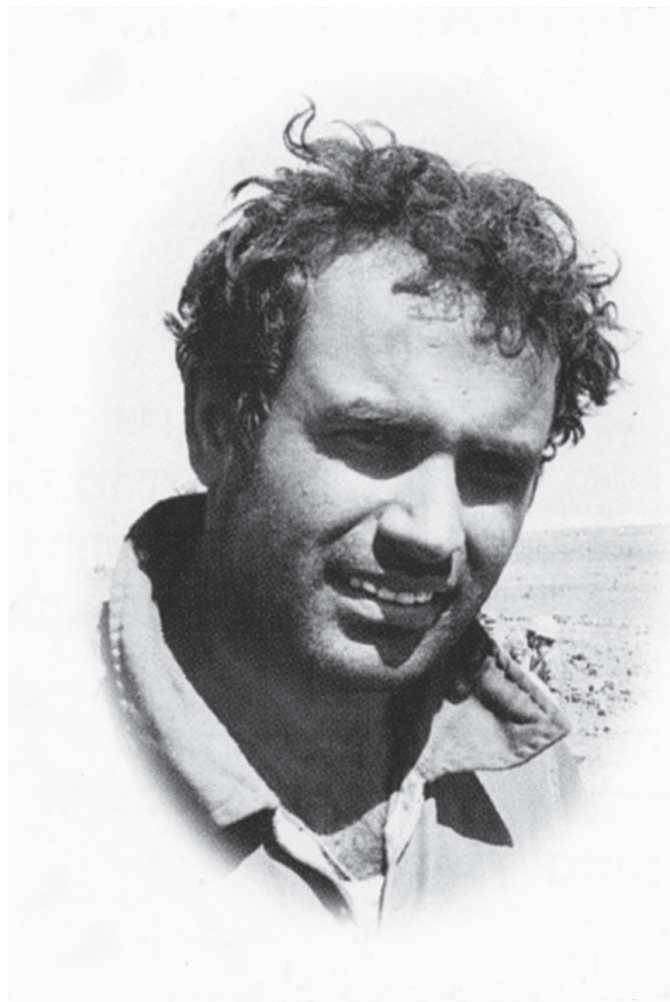
"תנו רבנן: פעמיים מדבר עימם - אחת בספר ואחת במלחמה. בספר מה הוא אומר? שמעו דברי מערכי המלחמה וחזרו. במלחמה מה הוא אומר? 'אל יירך לבכם, אל תיראו ואל תיחפזו ואל תערצו כנגד ארבעה דברים שאומות העולם עושים: מגיפין ומריעין, צווחין ורומסין'." (בבלי, סוטה מ"ב, ע"א-ע"ב) מהתיאור הזה עולה שהכהן היה מעודד ומחזק את הלוחמים בשטחי הכינוס, לפני היציאה לקרב, אך תפקיד נוסף היה לו במהלך הלחימה עצמה. האויב היה נוקט אמצעי הפחדה פסיכולוגיים המתבססים על קולות: הקשה בכלי לחימה, תרועה בקרנות, צווחות ורקיעות ברגלי הסוסים. הרעשים האלה היו מעין לוחמה פסיכולוגית של ימינו שמטרתה לערער את ביטחונם של הלוחמים בכוחם וביכולתם. תפקידו של הכהן היה לנסוך כוח בלוחמים ולחזק את ביטחונם העצמי.¹⁵

גם בלחימה המודרנית ישנם מרכיבים רבים של לוחמה פסיכולוגית, והבעיה המורלית הייתה ועודנה אחת המרכזיות בשדה הקרב הנוכחי, שבו גם האבחנה בין החזית לעורף לעיתים אינה קיימת.¹⁶ ללוחמה הפסיכולוגית הזאת מתווספים פחדים וחששות רבים של החייל ושל המפקד. חיילים רבים חשים פחדים שונים הן ממחשבות על גורלם שלהם ושל הקרובים שהשאירו מאחור והן ממחשבות על חברים ומפקדים הנמצאים בתוך שטח האויב. בנקודות הקריטיות האלה על רב היחידה לשמש מקור עידוד ועזרה לחיילים ולמפקדים, לשאת דברי ברכה ועידוד ולנסוך ביטחון ואמונה בקהילתו יחידתו. חשוב להדגיש שהעידוד והעזרה האלה אינם מחליפים בשום צורה שהיא טיפול רפואי־נפשי מקצועי של הגורמים המוסמכים.

קורס רבנים צבאיים

עם מינויו של הרב גורן לתפקיד הרב הצבאי הראשי ב־1948, נפתחה דרך חדשה ביחסים שבין הצבא לבין עולם ההלכה. וכך כותב מנחם מיכלסון: "דומה שאין אף חיל אחר בצה"ל, שאדם אחד הטביע עליו את חותמו האישי כחיל הרבנות הצבאית. השפעתו של הרב גורן על 'עיצוב האישיות' של המסגרת הזו הייתה מכרעת".¹⁷

הרב צריך להקפיד להיות חלק אינטגרלי מיחידתו, להיות שותף ומעין "עימו אנוכי בצרה" לחיילים ולקציני הגדוד, ומתוך המעורבות והעניין ביחידה לעסוק אף בצורכי הדת

תא"ל (מיל) אביגדור קהלני, מג"ד 77 במלחמת יום הכיפורים | "רב צבאי יכול להיות כאבן דרך המוטלת בצד או כרמזור הניצב במרכז, מכוון ומנחה... תפקידו של רב צבאי הוא לדעתי לא להתעסק אך ורק בנושאי כשרות - בשר וחלב - אלא להיות איש הרוח המטפל במגוון נושאים רחב... הייתי אומר שרב צריך להיות מעין חצי פסיכולוג המסוגל לגשת ולטפל בנושאים אישיים בצורה מיוחדת"

נוקשה שבה יש מפקדים ופקודים, אך כאן צריכה להתגלות דמותו הייחודית של הרב הצבאי. הוא צריך לבנות בעצמו את תפקידו ואת מעמדו ביחידה, והדבר אינו שייך כלל לפקודות הצבא או להוראות המטה הכללי. הפקודות וההוראות הן הבסיס לעבודת הרב, אך עליו להבין שתפקידו הוא לקשר את העצמות היבשות זו לזו ולנפוח חיים בקהילת יחידתו.

נושא הטיפול הרוחני בחיילים כולל שני חלקים. הראשון הוא הטיפול הרוחני בשעת שגרה. חיי הצבא יוצרים קשיים לא מבוטלים הן לחיילי הסדיר והן לחיילי המילואים. הקשיים האלה כוללים בעיות אישיות ומשפחתיות, קשיי הסתגלות, בעיות ביחסים עם מפקדים ועם פקודים ועוד. בכל אלה על הרב להיות מעורב במידת האפשר באמצעות נתינת התחושה שרב היחידה הוא

אלוף שלמה גורן, הרב הצבאי הראשי במלחמת ששת הימים | הרב גורן עיצב את דמותה של הרכנות הצבאית בצלמו וכדמותו

פיקודית-רבנית בגדוד) שליש הגדודי או לקצין מטה אחר בגדוד. לחייל הזה אין יכולת להשפיע על התנהלות הגדוד ועל תהליכים בגדוד, ותפקידו מסתכם בעיקר בשמירה על הקיים. מובן שאף את התוכנית הגדודית לטיפול בחללים אין ביכולתו לתפעל או להקים.

הרמה הממונה על המש"קים האלה היא הרב החטיבתי, שהוא קצין בדרגת סרן. הרב החטיבתי אינו מסוגל לשמש קצין ומפקד למש"ק הדת בגדוד, והוא נשען על נכונותם של קציני המטה בגדוד לסייע למש"ק הדת. מיותר לציין שלרב של חטיבה סדירה אין יכולת לטפל לבדו בכל ענייני הדת בחטיבה, והוא אינו יכול להיות מעורב בחיי הגדודים. הבעיה הזאת אינה רק בעייתו האישית של רב החטיבה, שכן היא משפיעה אף על יכולתם של רבנים צבאיים בכלל להשפיע ביחידות השונות.

בעיה נוספת שעולה מהמבנה של תא הרבנות בגדוד הסדיר היא "בעיית הקצה". למען התפקוד הנכון זקוקה כל רמה ממונה לרמה מבצעת מתחתיה, שממנה היא מקבלת את דיווחיה, נותנת הוראות וכו'. בחטיבות הסדירות אין לרב החטיבה אל מי לפנות, ומש"ק הדת בוודאי שאינו הכתובת לעניין.

יש לציין שבגדודי החטיבות הסדירות משרתים רבנים במילואים. הרבנים האלה מוזמנים בעיקר לתרגילים של החטיבה, והם מנותקים ברוב הזמן

הרב גורן עיצב את דמותה של הרבנות הצבאית בצלמו ובדמותו, וקצרה כאן היריעה מלתאר את מפעלו הייחודי והראשוני בבסיס מעמדה של הרבנות הראשית של צה"ל¹⁸ ובהסדרת חיי השגרה והחירום בו על פי ההלכה היהודית.¹⁹ עם מינויו לתפקיד מינה הרב גורן 12 רבנים לפיקודים, לחילות ולחטיבות בצה"ל.²⁰ המינויים האלה היו הבסיס הארגוני הראשוני לחיל הרבנות הצבאית, והוא כלל את נושאי התפקידים הבאים: רב צבאי, קצין דת (שעיקר עניינו הוא ארגון צורכי הדת ותשמישי הקדושה) וסמלי דת.

כיום מחולק חיל הרבנות הצבאית לשני דרגים מרכזיים: הדרג המטכ"לי והדרג הנפרס. את הדרג הנפרס, ביחידות השדה, מרכיבים רבני הפיקודים, רבני האוגדות, רבני החטיבות והאגדים הארטילריים ורבני הגדודים. רבני הפיקודים הם בשירות סדיר, ואילו רבני האוגדות והחטיבות הם בחלקם בשירות סדיר ובחלקם (כאשר מדובר ביחידות מילואים) הם בשירות מילואים.

קורס ההכשרה לרבנים צבאיים נערך כיום רק במסגרת שירות המילואים וממילא פתוח רק בפני חיילים וקצינים במילואים מיחידות צה"ל השונות. בתום הקורס נחלקים הבוגרים לשניים: בחלקם הם מתגייסים לשירות קבע ומתמנים לרבני חטיבות ובסיסים, ובחלקם הם מוצבים בגדודי מילואים וממלאים את תפקידיהם במסגרת שירות המילואים.

הבעיה הנוצרת מההסדר הזה היא שלמעשה הדרג הנפרס ביחידות הסדירות מתחיל מרמת מש"ק הדת בגדוד, שהוא חייל שכפוף (בהעדר סמכות

8-1	12-9	14-13	27-15	40-28	96-41
טירונות	לימודים בשיבה הצבאית: סוגיות הלכה וצבא	אימון מכין לקורס קצינים בדגש על ניווטים רגליים ורכובים	קורס קצינים בבה"ד 1	השלמה חילית בבה"ד 11 (קורס רבנים צבאיים)	שירות בגדוד בתפקיד רב

המילואים של הרבנות הצבאית וימלאו תפקידים במילואים של רבני גדודים, רבני חטיבות ועוד.

התוכנית הזאת תבטל את הצורך בקורס רבנים צבאיים במילואים ותיצור רצף והמשכיות בתפקיד הרב הצבאי מתחילת שירותו בצה"ל ועד לשחרורו מהשירות הצבאי. זאת בדומה למצב הקיים כיום בשאר חילות השדה. בדומה לשאר קציני המטה בגדוד, יגיע גם רב הגדוד לתפקידו בסדיר ויהפוך לחלק אינטגרלי מפעילותה של מפקדת הגדוד. בהתנהלות הזאת תישר הרבנות הצבאית קו עם שאר החילות בצה"ל, שלכולם יש קציני מטה החל מרמת הגדוד ואילך.

תא הרבנות בגדוד הסדיר

על פי ההצעה הנוכחית, יורכב תא הרבנות בגדוד הסדיר מבעלי התפקידים הבאים: רב גדוד בסדיר, מש"ק דת ומשגיחי כשרות. הרב יהיה מפקדו של התא וקצין מטה מקצועי בגדוד לענייני רבנות. מש"ק הדת הסדיר ישמש עוזרו של הרב למילוי תפקידיו. משגיחי הכשרות בגדוד יוכפפו (לכל הפחות מקצועית) לרב הגדוד ויישמעו להנחיותיו בנושאי הכשרות בגדוד. שינוי תא הרבנות בגדוד יצריך שינוי גם בתא הרבנות בחטיבה, אך עוד חזון למועד.

מסלול השירות המוצע

מטרתו של מסלול השירות היא לבנות מודל של רב צבאי שהוא תלמיד חכם בעל יכולת תורנית-אישית גבוהה וכן בעל יכולת פיקודית-צבאית - רב צבאי המכיר מקרוב את ליבת העיסוק המבצעי של הגדוד ויכול לתרום לגדוד גם בהקשרים נוספים בתוקף היותו קצין מטה מקצועי. כדי לבנות את המודל הזה יש צורך לבנות מסלול הכשרה מתאים הכולל גם הכשרה צבאית-פיקודית וכן הכשרה רבנית מתאימה. להלן מסלול הכשרה אפשרי בתוכנית "איתנים" המחולק לפי שבועות (ראו טבלה לעיל).

תנאי הקבלה לתוכנית

1. בעל פרופיל קרבי.
2. בעל תעודת בגרות מלאה או לפחות בוגר 12 שנות לימוד.
3. המלצה מראש ישיבה או מראש הכולל שבו לומד התלמיד.
4. לאחר שלוש שנות לימוד בישיבת הסדר או בישיבה גבוהה לאחר גיל 18.
5. ציון עובר לפחות במבחן בהלכות שבת, עירובין ואיסור והיתר (או במבחן של הרב הראשי או במבחן פנימי של הרב הצבאי).
6. התייצבות מול ועדת קבלה בראשות הרב הצבאי הראשי.

סיכום

במאמר הזה סקרתי את האתגר העומד בפתחה של הרבנות הצבאית בשאלת מעמדו של הרב הצבאי. לרב הצבאי ישנם שלושה תחומי פעילות שבהם עליו לעסוק: תחום ארגוני-דתי (הכולל הספקת תשמישי קדושה, דאגה לצורכי

מחייו השוטפים של הגדוד הסדיר שאליו הם מסופחים. באופן טבעי, רב גדודי במילואים אינו יכול לתת מענה כלשהו לגדוד הנמצא בפעילות רצופה בכל ימות השנה, בעוד שהרב עצמו מבצע רק כמה ימי מילואים בכל שנה. הבעיות האלה אינן קיימות ביחידות המילואים. רב הגדוד במילואים הוא קצין מטה המטפל בענייני הדת ובחללים בגדוד, והוא אף סמכות פיקודית לכוח האדם שביחידתו: משגיחי הכשרות, מש"קי הדת ועוד. הרב נקרא למילואים יחד עם שאר חיילי הגדוד ומסיים את שירותו בסוף שירות המילואים. מכאן שבתקופת השירות ישנו תא רבנות בגדוד המילואים הפועל כמאות ואף מסוגל להשפיע על תהליכים בגדוד באמצעות ישיבות המטה, שיחות אישיות ועוד. לכן למרבה ההפתעה, דווקא ביחידות המילואים יכול רב החטיבה לפנות לרב הגדוד ולקבל ממנו תמונת מצב, לתת הוראות, להעביר הוראות מרמה ממונה וכו'.

החיסרון של רב בגדודים הסדירים בצה"ל פוגע פגיעה משמעותית ביכולתה של הרבנות הצבאית להיות מעורבת ומשפיעה בחיי החיילים והמפקדים בחטיבות הסדירות

יש גם לציין שהמג"ד וקציני המטה הסדירים בגדוד אינם מודעים לרוב לתפקידו של הרב בגדוד, וממילא אין לגורמי הרבנות שום יכולת השפעה ברמת הגדוד. לעומת זאת גדוד המילואים מכיר היטב את תפקידו של הרב בגדוד, והרב הופך לחלק אינטגרלי ממפקדת הגדוד בשגרה ובחירום.

תוכנית "איתנים" להכשרת רבני גדודים בסדיר

מבוא

תוכנית "איתנים" היא מסלול שירות סדיר המיועד לתלמידי חכמים בני ישיבות (הסדר וגבוהות) לאחר שלוש שנות לימוד בישיבה. אלה יתגייסו לשירות סדיר ובמהלכו יעברו טירונות, אימון רבנות ייעודי, קורס קצינים בבה"ד 1 והשלמה חילית ברבנות הצבאית (בדומה למה שמצוי כיום בעתודה האקדמית). לאחר מכן הם יהיו רבנים בגדודים סדירים במשך כשנה ויקדישו פרק זמן נוסף לחפיפה מסודרת עם הרב הבא של הגדוד.

לאחר התקופה הזאת יתבצע מיון: יהיו רבני גדודים שיחזרו לישיבות האם, ואילו האחרים יחתמו לשירות קבע וימשיכו בשירותם בצה"ל במסגרת הרבנות הצבאית. הרבנים הצבאיים שלא ימשיכו לשירות בקבע יעברו למערך

התפילות, הכשרות, העירוב ועוד), התחום של פסיקת הלכה (הן למערכת, דהיינו ליחידה בכללותה, והן לכל פרט ופרט ביחידה, דהיינו ליחידים), תחום המנהיגות הרוחנית (הדרכה, סיוע ועידוד לאנשי היחידה בעיקר בשעות חירום).

כמו כן עמדתי בעיקר על הבנת תפקיד הרב הצבאי, שהוא למעשה רב של קהילה, ועל הצורך האמיתי שקיים בתמיכה הנפשית של רב היחידה בחיילים ובמפקדים ביחידה.

חסרונו של רב בגדודים הסדירים בצה"ל פוגע פגיעה משמעותית ביכולתה של הרבנות הצבאית להיות מעורבת ומשפיעה בחיי החיילים והמפקדים בחטיבות הסדירות. נוסף על כך, החיילים והמפקדים נפגעים מכך שלא קיימת כתובת הלכתית-מוסרית בגדוד - כתובת שיכולה הייתה לפתור בעיות ולהפיג מתחים באמצעות שיחות ותדריכים מוקדמים במפקדת הגדוד.

הרב קוק מתאר באחת מאיגרותיו את דמותה של הרבנות הרצויה בעיניו, דומה שהדברים נכונים גם לדמותו הרצויה של הרב הצבאי:

"רבנות העסוקה תמיד בכל ענייני החיים אשר לישראל בארץ-ישראל ועומדת בקישור תמידי אודותם גם כלפי חוץ ואיננה מתגדרת בשום אופן רק בענייני הדת לבדם, אף על פי שהעניינים הם לה חביבים וקדושים מאוד".²¹

הערות

1. כבר בפגישתו עם דוד בן-גוריון הסכים הרב גורן לקבל על עצמו את תפקיד הרב הצבאי הראשי, אך אחד התנאים היה שהרב הצבאי הראשי יהיה רבם של כלל חיילי צה"ל. לתיאור הפגישה ראו: דוד בן-גוריון, **מן היומן** (בעריכת ג' ריבלין וא' אורן), תל-אביב תשמ"ו, עמ' 281. בן-גוריון עצמו ראה בעצם הרעיון של מינוי רב צבאי בצה"ל חיקוי לנעשה בצבאות העולם (ובלשונו שם: "מדרכי האמור"!) נוסף על כך עמד בן-גוריון על כך שהרב הצבאי צריך להיות אדם שיעורר כבוד והערכה גם בקרב החיילים שאינם דתיים. (שם)

2. באחרונה אף יצא לאור ספר העוסק באתגרים ובדילמות של שירות צבאי ביחידה עורפית. ראו: י' וינברגר וע' ביטנר, **החזית שבעורף: אסופת מאמרים לחייל שבעורף החברה הישראלית**, תשס"ז

3. יש לציין שהכשרת המטבחים הצבאיים בשנים הראשונות לקום המדינה נעשתה בהנהגתו של הרב גורן, אך העיקרון הכללי שכל מטבח ציבורי ליהודים יהיה כשר היה כבר חלק מהסכם הסטטוס-קוו (א' הכהן, "מדינת ישראל, כאן מקום קדוש: עיצוב רשות רבים יהודית במדינת ישראל", בתוך **שני עברי הגשר - דת ומדינה בראשית דרכה של ישראל** (בעריכת מ' בראון וצ' צמרת), יד בן-צבי, ירושלים תשס"ב, עמ' 164

4. להתייחסויות בספרות השו"ת לבעיותיהם של חיילים יהודים ששירתו בצבאות העולם ראו, למשל, י"ז כהנא, **שירות בצבא בספרות התשובות**, מחקרים בספרות התשובות, ירושלים תשל"ג, עמ' 163 ואילך

5. במונח הזה השתמש החזון איש בפגישתו עם חברי הכנסת של המפד"ל בעניין שירות לאומי לבנות (ש' כהן ואחרים) [עורכים], **פאר הדור - החזון איש בדורותיו**, בני ברק, תשל"ד, עמ' צ"א). מאז מבטא מטבע הלשון הזה את סמכותם של גדולי התורה שאינה זקוקה להוכחות ולמקורות. כאן השתמשתי בביטוי הזה במשמעות אחרת. החלק החמישי של השולחן ערוך הוא החלק הבלתי כתוב העוסק בדרך שבה יש להתאים את ארבעת החלקים הראשונים של השולחן ערוך למציאות הזמן והמקום של הפוסק.

6. חשוב לציין שכבר בחלק הזה ישנה בעיה מובנית במציאות הצבאית. בניגוד לעולם האזרחי, שבו הפוסק יכול לקבל ולהשיג מידע רב בנוגע למציאות הנידונה, במציאות הצבאית תמונת המצב תהיה תמיד מצומצמת, והיבטים רבים לא ייכללו בה, ככל שמעמרו של הרב בהיררכיה הצבאית יהיה נמוך יותר. אני מקווה לעסוק בנושא הזה בהרחבה במקום אחר. ראו למשל: מ' פרידמן, **היחידות הדתיות בהגנה ובפלמ"ח**, אוניברסיטת בראל, רמת גן, תשס"ה, עמ' 88

7. ראו למשל את דבריו של הרמטכ"ל וראש הממשלה יצחק רבין על הרב גורן (הובאו אצל א' אדרעי, "מלחמה, הלכה וגאולה: צבא ומלחמה במחשבת ההלכה של הרב שלמה גורן", **קתדרה** 125, תשס"ח, עמ' 122: "הוא לא רק חידש הלכות, אלא היה גם שותף לשעות הקשות ולשעות היפות של לוחמי צה"ל. תמיד היה עם הכוחות הלוחמים במקומות המסוכנים ביותר".

8. מיותר לציין שבניית קשר אישי בין הרב לאנשי היחידה יוצרת היוזן חוזר בין אנשי היחידה לרב, והדבר משפר אף את המוטיבציה ואת רמת ההשקעה של הרב עצמו.

9. יש לציין שמלחמת יום הכיפורים חוללה שינויים גדולים בצה"ל בכלל וברבנות הצבאית בפרט. מספר החללים הגבוה בחזיתות השונות הדגיש את הפן של הטיפול בחללים וזיהוים בעבודתו של הרב הצבאי, ולכן עם כניסתו של הרב גד נבון לתפקיד הרב הצבאי הראשי ב-1977 הוא החליט "למסד את בעיית הרבנים בגדודים, כלומר לפעול שגם לגדוד סדיר יהיה בזמן מלחמה רב במילואים, כך שכל צה"ל יכוסה עד לרמת הגדוד ברבנים בזמני חירום". מנחם מיכלסון, "הרבנות הצבאית הראשית", בתוך יגאל לב (עורך), **צה"ל בחילו - אנציקלופדיה לצבא ולביטחון**, תל-אביב, 1982, עמ' 119

10. וכך כותב פרופ' א"א אורבך: "אומנם מסתייגים אנו מכמה וכמה מהופעותיו, תגובותיו וגישותיו של הרב גורן, אבל לשבחיו ייאמר כי בצה"ל לא נשאר חייל דתי ולא קצין דתי בכל מצב שהיה נתון בו ללא תשובה על שאלות ובעיות שהתעוררו בתחומה של ההלכה". א"א אורבך, **על ציונות ויהדות**, מוסד ביאליק, ירושלים תשמ"ה, עמ' 308

11. יש להדגיש שהרב הצבאי, מתוקף תפקידו ומעמדו, נע באופן מתמיד על הציר שבין תפקידים ברורים ומשימות מוגדרות - כפי שמתחייב מאופיו של ארגון היררכי דוגמת הצבא - לבין הנהגה רוחנית כללית שאינה מוגדרת לתפקיד זה או אחר, ומקורות הסמכות שלה הם חוץ-צבאיים.

12. חשוב לציין שבמקרים לא מעטים תיתכן התנגשות בין סמכות הצבא לסמכותה של ההלכה. הנושא הזה מקיף למדי ומחייב התייחסות נפרדת. ראו תיאור של אחד המקרים האלה אצל ז' אוספלד, **צבא נולד: שלבים עיקריים בבניית הצבא ומשרד הביטחון בהנהגתו של דוד בן-גוריון**, משרד הביטחון, תל-אביב, תשנ"ד, עמ' 748

13. מיותר לציין שדעתו של הרב הצבאי צריכה להישמע בשאלות של מוסר המלחמה המלוות את מהלכי המלחמה. ראו, למשל: הרב ש' גורן, **משיב מלחמה**, כרך א', ירושלים, תשנ"ד, עמ' ג'-מ'. לחידוש שבעצם הדיון הזה ראו: אדרעי, **שם**, עמ' 127. מעניין לציין שפרופסור אסא כשר, מחבר הקוד האתי של צה"ל (**אתיקה צבאית**, משרד הביטחון, תל-אביב, תשנ"ו, עמ' 50) מדגיש דווקא את ההבדלים הגדולים בין עולם הערכים של הדת היהודית לבין עולם הערכים של הצבא בימינו.

14. **צה"ל בחילו**, עמ' 98

15. יש לציין כי הדמות הזאת של הכהן שונה באופן מהותי מדמותו של איש הדת בצבאות העולם העתיק שתפקידה כלל מרכיבים מרכזיים נוספים כגון היכולת לנבא את תוצאות המלחמה ולהחליש את האויב באמצעות כוחות מגיים. ראו, למשל: א' רופא, **מבוא לספר דברים: חלק ראשון ופרקי המשך**, אקדמון, ירושלים תשמ"ה, עמ' 137. לתיאור של ניחוש מהלכי המלחמה העתידיים באמצעות עופות ראו, למשל: יוספוס פלוויס, **נגד אפיון** (מהדורת א' כשר), מרכז זלמן שזר, ירושלים תשנ"ז, כרך א', עמ' ל"ד

16. הכולל סוגים שונים של תקשורת המונים ואמצעים רבים להעברת מסרים סמויים וגלויים.

17. **צה"ל בחילו**, עמ' 87

18. להערכת פסיקתו ההלכתית ראו, למשל: מ' הכהן, **משיב מלחמה: פסקי ההלכה של הרב שלמה גורן וצ"ל בענייני דת וצבא**, מילין חביבין א', תשס"ה, עמ' ג'-א. חשוב לציין שהרב גורן היה הראשון שפיתח "שולחן ערוך צבאי". ראו, למשל, אדרעי, **גורן**, עמ' 120, אך קדמה לו ועדה שהוקמה ב-1940 וכללה את הרבנים צ"מ מלצר, ש' ישראל, ד' סלומון וא"ש רוזנטל. בראש הוועדה עמד הרב שטרנברג, ותפקידה היה "לדון ולברר האסור והמותר בשטח הביטחון, והשו"ת יפורסמו בקובץ הליכות חיים על פי התורה". פרידמן, **היחידות הדתיות**, עמ' 88

19. פסקי ההלכה רוכזו ברובם בסדרת ספריו. הרב ש' גורן, **משיב מלחמה: שאלות ותשובות בענייני צבא, מלחמה וביטחון**, א'-ג', ירושלים תשמ"ג-תשנ"ד. לעצם החידוש בספר הלכה הממוען אל הצבא ולא אל היחיד ראו: אדרעי, **גורן**, עמ' 126. ביקורת על פסקי ההלכה בעניין הבאת מים בשבת לאימונים ועל הקביעה שמדובר ב"שאלות יסוד של ימינו" ראו: שמואל הוגו ברגמן, **במשעול**, עם עובד, תל-אביב, תשל"ו, עמ' 65

20. **צה"ל בחילו**, עמ' 88

21. הרב א"ה קוק, **איגרות הראי"ה** ב', ירושלים תשכ"ב, עמ' כ"ח-כ"ט